

Egy elhanyagolt történeti forráscsoport

Téka

Caesar utolsó hadjáratai.

Fordította, a jegyzeteket és az Utószót írta HOFFMANN ZSUZSANNA.
Szeged, 1999, Szukits Könyvkiadó,
185 oldal + 7 tab.

* * *

A mai értelemben vett szerzői jog az antikvitásban ismeretlen volt. Görög, illetőleg római szerzők magától értetődő módon illesztettek műveikbe más szerzőktől vett idézeteket, részleteket, akár a forrás megjelölése nélkül. Egy-egy ilyen rövid idézet megcélozhatta egyfelől az olvasó irodalmi ismereteit, figyelmét: észreveszi-e a huncutságot? Másfelől egy-egy mondat átvétele valamely korábbi műből az előd teljesítménye előtti tisztelgés is lehetett, mint például Vergiliusnak Enniustól származó átvételei esetében.¹ Hasonlóval találkozunk a magyar irodalomban is, például Arany János Toldijában az Ilosvaitól kiemelt sorok.

Mindez éppen nem számított plágiumnak, mint az sem, ha egy római író lefordította, vagy latin nyelven átdolgozta görög mintájának alkotását. A legismertebb példák az utóbbi jelenségre Plautus vígjátékai. Sőt, ha egy római szerző elsőként honosított meg Itáliában latin nyelven egy görög műfajt, ezt önérzetes büszkeséggel hirdette, így nem kisebb kiválóságok, mint a már említett Vergilius, vagy Horatius...

Más jellegű, de az említettekkel összefüggő elterjedt gyakorlat volt az, ha egy-egy – általában ismeretlen kilétű – nyilván nem túl jelentős szerző a maga munkáját egy nagyobb formátumú író neve alá rejtette, valami módon annak oeuvre-jéhez csatolta. Ez történhetett egy hiteles mű „kiegészítésével”, toldásokkal, vagy egy teljes írás be-csempészésével a nagyobb szerző életművé-

be. Az ilyesféle turpisságokat nem feltétlenül maguk a névtelen szerzők követték el, hanem gyakran az alpmű-művek, gyűjtemény („Corpus”) tudálékos, tulajdonképpen jó szándékú gondozói, másolói. Ilyesmi megesett költői és prózai művekkel egyaránt.²

Lássunk mindkét féle esetre egy-egy példát!

1. A Krisztus előtti 6. század második felében, a görög-perzsa háborúk előtti időszakban alkotta meg Megarában *Theognis* költeményei füzérét. Ezekben szentenciózus stílusban, keserű hangon fogalmazta meg gondolatait az arisztokrácia hanyatlásáról, a bekövetkezett társadalmi átalakulásokról. A szerző neve alatt egy 1389 sorból álló, disztichonokban írt – a végén hézagos – gyűjtemény maradt fenn, amelynek nagy részét nem *Theognis* írta. A laza felépítésű munka szinte kínálta a „folytatást”, ami nem is maradt el. Máig vitatott, mi tekinthető a versezetről eredetinek, hitelesnek: ez nagyjából megállapítható, azonban lényegében megoldhatatlan, mikor jöttek létre a betoldások, s különösen, hogy kiktől eredhetnek. A „gyarapodás” ugyanis hosszú századokon át folyt.³

Sallustius Crispus, római történetírónak (Kr. e. 86–34) két teljes, hiteles műve maradt fenn: a Catalina-féle összecsoklásról (*Bellum Catalinae*), és a numida király, Iugurtha elleni háborúról (*Bellum Iugurthinum*) írott, meglehetősen tendenciózus alkotások. Sajnálatos módon csak töredékek, idézetek maradtak ránk legfontosabb, *Historiae* című munkájából, amelyben a Kr. e. 78–67 közötti mozgalmas, fontos időszakot tárgyalta.

Égészében fennmaradt azonban a Sallustius-Corpusban két kisebb terjedelmű

iratpár. Az egyik két éles, csípős támadó hangú vitáirat („*invectiva*”), Sallustius és Cicero közötti fiktív „pengeváltás”. A két kis irat ismeretlen szerzője alaposan ismerte és ki is aknáztá a két nagy író munkáit. Az indíték kézenfekvő: Cicero mint *consul* számolta fel Kr. e. 63-ban a Catilina-féle szervezkedést, s erről írt négy beszéde, illetőleg Sallustius kis monográfiájának tárgyalása, értékelése homlokegyenest ellenkezik.⁴

A másik két kis írás két Iulius Caesarhoz intézett levél, amelyben a szerző javaslatokat tesz, tanácsokat ad a diktátornak a közélet és a politikai helyzet rendezésére (*Epistulae ad Caesarem senem*). A levelek eredetiségét vitató kérdésének hatalmas irodalma van; ki mellette, ki ellene foglal állást, ki pedig tartózkodóan elemzi a két szöveget a Caesar korabeli helyzet, irodalmi megnyilatkozások mérlegelésével.⁵

2. Térjünk most rá a Caesar utolsó hadjáratait bemutató művek problémáira, megítélésükre.

Iulius Caesar a maga galliai „hosszú hadjáratát” nyolc könyv terjedelmű önigazoló, apologetikus célzattal írta meg (*Commentarii belli Gallici*). Hasonló, s még célzatosabb a Pompeius vezette tábor elleni hadakozásáról beszámoló, rövidebb három könyvnyi munkája (*Commentarii belli civilis*).

A Pompeius halála utáni küzdelmeit a bukott rivális megmaradt hívei, köztük két fia ellen vívott csatáit nem örökítette meg. Meglehet, a diadalmas diktátor már nem érezte szükségét, hogy megmagyarázza, igazolja tetteit; vagy ideje sem volt rá sokoldalú tevékenysége, további nagy hadi vállalkozásainak előkészítése közben. Pedig Pompeius halála után még kemény harcokat kellett vívnia Alexandriában, majd az Ibériai-félszigeten, végül Észak-Afrikában. Ezekről azonban beszámolt három, különböző terjedelmű, nyelv és stílus tekintetében eltérő

színvonalú munka, amelyek a Caesar-Corpusban maradtak fenn. Ezek a *Bellum Alexandrinum*, a *Bellum Hispaniense* és a *Bellum Africum*.

Caesar – mint két műve tanúsítja – kitűnő stilisztá volt, előadása világos, szóhasználatá választékos. Tudatosságára, alaposágára jellemző a galliai hadjáratok téli szünetében, könyvtárától távol írott nyelvtudományi-retorikai műve, a *De analogia* két könyve, amelyből sajnos csak császárkori grammatikusok idézetei révén ismerünk részleteket. Megtartották néhány alapvető stilisztikai elvének megfogalmazását és nagyszámú, roppant aprólékos grammatika-szemantikai megállapítását. Caesar kiváló szónok is volt, választékos, éles elméjű, szenvedélyes vitázó. Beszédei nem maradtak fenn, azonban kortársai és az értő utódok lényegében Ciceróval egy szintre helyezik, ami a lehető legmagasabb értékelés.

Nos, a három említett haditudósítás távol állt a caesari színvonaltól. Az alexandriai és más eseményekről beszámoló írás még csak-csak. Ezért is terjedt el az a felfogás, amely szerzőjének azt az Aulus Hirtius tartja, aki a Caesar galliai hadjáratainak utolsó, 8. könyvét befejezte, mint az események résztvevője. A másik két kis írás ábrázolásmódjáról, nyelvéről, stílusáról végképp nem sok jót lehet elmondani. Feltétlen érdemük viszont, hogy résztvevői, szemtanúi voltak a leírt eseményeknek, katonai-hadászati ismereteik követhetővé teszik elbeszélésüket. Ezek során olyan dolgokról számolnak be, amelyeket más források nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalnak, így hízagypótló jelentőségűek. Ezért is fontos mondanivalójuk megismertetése első ízben magyar fordításban.

Tény, nem olyan gördülékeny, csiszolt fogalmazásúak, nem olyan élvezetes olvasmányok, mint pl. egy Cicero-beszéd, vagy éppen maga Caesar. Nem is könnyű olvasmányok; magyar nyelven való visszaadásuk

ugyancsak embert próbáló feladat. A fordítás érdeme az első vállalkozás jelentősége mellett az is, hogy mert és tudott is alkalmazkodni a latin eredeti, gyakran nehézkes, körülményes fogalmazásához, nem egyszer valósággal rejtélyes kifejezőmódjához. A fordítónak ugyanis – megítélésem szerint – mindig alkalmazkodnia kell eredetije sajátosságaihoz, nem a maga stílusát kell ráerőltetni; nem helyes – néha bizony meg-megtörténik –, hogy nem lehet felismerni, vajon az antik szerző tömören vagy terjedősen fogalmaz. Nem lehet Thukydidést vagy Tacitust ugyanúgy visszaadni, mint Hérodotost vagy Liviust. Hoffmann Zsuzsanna nem engedett a kényelmes csábításnak, és áldozatosan követte szerzőit előadásuk gyakran göröngyös, kátyúkat rejtő útján. A kötettel a Caesar-Corpus immár teljes, egészében az olvasók rendelkezésére áll.

Az első fordítás értékét növeli, hogy egy éppen nem széles körben ismert anyagot tesz közkinccsé, olyan szövegeket, amelyeket a hazai kutatás is elég mostohán kezelte, pedig jelentős külföldi szakirodalom áll rendelkezésre.⁶

A kötetet alapos, instruktív Utószó, a megértést segítő jegyzetek és térképek segí-

tik. Külön dicséret illeti a kiadót az első magyar fordítás közreadásáért, a kötet szép kiállításáért, a képszerkesztő Illés Tibort a háromdimenziós hatást keltő címkép megoldásáért.

Jegyzetek

- ¹ Vö. ED. NORDEN áttekintését *Ennius und Vergilius* című könyvében. Leipzig–Berlin, 1915.
- ² A kérdéshez összefoglalóan lásd W SPEYER: *Die literarische Fälschung im Altertum*. München, 1971.
- ³ A kérdéshez vö. MARÓTI E.: *Theognis vers egy császárkori feliraton*. MTA I. Oszt. Közl. 24 (1967) 91–95.
- ⁴ A két irat új fordítását is HOFFMANN ZSUZSANNA készítette el, magvas bevezetéssel; lásd *Antik Tanulmányok*. I. (1997) 243–250.
- ⁵ Mint jelen sorok írója is az ellentét ill. egyeztető nézetek ismertetésével: A II. Salustius-levél és Cicero. *Antik tanulmányok*. 5. (1958) 45–57.
- ⁶ Lásd pl. G. PACUCCI: *Paralipomeni della esegesi e della critica al „Bellum Hispaniense”*. In ANRW I 3. 1973, 596–630.

MARÓTI EGON

Avarok a Kárpát-medencében

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU:

Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.

Die Quellen de Awarengeschichte
von 557 bis 806.

Társszerző Farkas Csaba. Munkatársak
Borsos Márta, Csillik Éva,
Makk Ferenc, Olajos Teréz.
Budapest, 1998, Balassi Kiadó.
(Magyar Óstörténeti Könyvtár 12.)

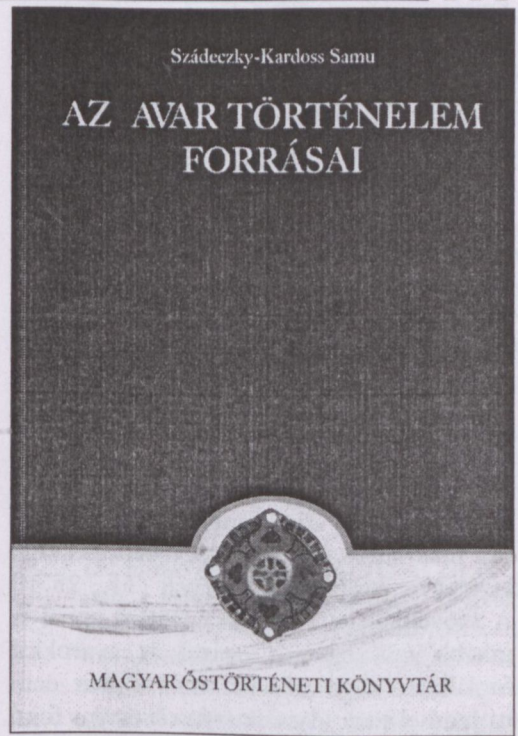
* * *

Az avarok történetének kutatása vitathatatlanul és elválaszthatatlanul összeforrott Szádeczky-Kardoss Samu nevével. E tárgyhöz kapcsolódó munkásságának *megalé syntaxisát* vehetjük kézbe „Az avar történelem forrásai”-val. A kötet két könyvből áll, az első könyv az alábbi munka némiképp átfert új kiadása: Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai*. Die Quellen de Awarengeschichte. I. köt. Munkatársak Borsos Márta, Csillik Éva, Farkas Csaba, Makk

Ferenc, Olajos Teréz (= Magyar Őstörténeti Könyvtár 5.) Szeged, 1992. – A második könyv értelemszerűen az előbbi folytatása, amely itt jelenik meg először nyomtatásban. (5.) Amint a szerző maga is elmondja az első könyvhöz írott előszavában, 1939-ben egy Banner János professzor által vezetett régészeti szeminárium keretében foglalkozott először egy referátum formájában az avarokkal, amelynek során különösképp azon tény ragadta meg a figyelmét, hogy „az írott forrásokból ismert történelem folyamán első ízben az avarokban vált tartósan egybe tartozó politikai alakulattá a Közép-Dunamedence nyugati és keleti fele... Ilyen értelemben az avar kaganátus a későbbi Magyarország előfutára volt”. (9.) Ezt követően Szádeczky-Kardoss Samu munkásságában¹ jelentős, majd a hatvanas évektől kezdve egyre hangsúlyosabb helyet kapott az avar történelem, amit számos e tárgyban közzétett publikációja is bizonyít.²

Az avar történelemmel foglalkozó munkásságának nemzetközi elismertségét egyértelműen mutatja, hogy a „Der Neue Pauly” az avarokkal foglalkozó könyvtárnyi szakirodalomból kiemelt három legfontosabbnak ítélt munka közé sorolja (Kollautz-Miyakawa³ és Pohl⁴ könyve mellett) Szádeczky-Kardoss Samu *Avaricáiját* (1986).⁵

Szádeczky-Kardoss Samu munkája tizenhárom fejezetre osztva öleli fel az avar történelem 557-től 806-ig terjedő időszakának forrásait. (I. rész: Közép-Ázsiától az Adunáig. II. rész: Az avar honfoglalás előzményei, lefolyása és feltételezhető elismerése Bizánc részéről. III. rész: Az avar–bizánci kapcsolatok alakulása a honfoglalás lezáródásától Sirmium elfoglalásáig. IV. rész: A balkáni és alpesi nagy avar–szláv behatolás első évtizede (582–592). V. rész: A 6–7. század fordulója táján kelt híradás az avarok hadművészetéről. VI. rész: Az avarellenes bizánci hadakozás megélénküléséről a másfél esztendősi harci szünet végéig (kb. 592–

597). VII. rész: Thessaloniké első avar ostroma. VIII. rész: Az avarok Maurikios császárságának utolsó éveiben (597 végétől 602 őszéig. IX. rész: Az első avar kaganátus hatalma csúcán (603–624). X. rész: Az első avar kaganátus hanyatlásának kezdete (624–626). XI. rész: Az első avar kaganátus vége. XII. rész: A hetedik század legvégétől a Nagy Károly birodalma elleni avar támadásig. XIII. rész: Az avar kaganátus önállóságának felszámolása Nagy Károly és Krum által.) 557-nek kezdő évként választását az indokolja, hogy feltehetően ekkor kezdték meg az avarok a Közép-Ázsiából a Közép-Duna-medencébe vezető vándorútjukat. 806 több szempontból is záró évnek tekinthető, ugyanis ekkortájt vált a pannóniai avar kagán véglegesen frank vazallussá, kerültek a keletrebbre lakó avarok bolgár fennhatóság alá, és lettek az avar vezetéssel délre vándorolt peloponnésosi szlávok bizánci alattvalókká.⁶ A források túlnyomórészt görög és

latin nyelvűek (ezekhez képest elenyésző rész a szír, örmény, héber, ószláv, óorosz és ófelnémet nyelvű textusok száma). A szerző a magyar fordítást úgy fogalmazta meg, „hogy az eredeti szöveg értelmének lehetőleg minden szubjektív belemagyarítás nélküli tükrö legyen” (11.). A források több szempontból is igen tarka képet mutatnak, s ezért a híradás értékének és valóság tartalmának kiszűrése során számolni kell bizonyos műfaji (például a hagiográfia és a homeletika sematizmusa) és nyelvi (retorikus, poétikus és archaizáló stilizálás) sajátosságokkal, tendenciós ábrázolásokkal (például az események egyoldalúan bizánci, frank, longobárd stb. szempontból való beállítása), valamint az egyes művek töredékes vagy kivonatos hagyományozásával (11., 257.). A szöveghelyek fordítását (amire annál is inkább szükség van, mivel az avarokkal foglalkozó régésztől ma már sajnos nem várható el a két klasszikus nyelv magas fokú ismerete) kommentár követi, amely egyrészt a szerző saját nézeteit, másrészt a szakma communis opinióját tartalmazza. „Részletes jegyzetanyaga gyakorlatilag egy sajátos avar történelmet nyújt a kutatók számára.”⁷

A következőkben néhány pontot szeretnénk kiragadni azok közül, amelyekben jelen munka az avarokkal foglalkozó – immáron könyvtárnyivá duzzadt – szakirodalomhoz képest új szempontokat és eredményeket nyújt.

A szerző által a 112. §-ban (Avar megmozdulás Istria ellen 759–774 között) a „De Firmo et Rustico martyribus Veronae” című anonim mártíromság-elbeszélésből idézett szövegről⁸ a Glossaron⁹ kívül más munka egyáltalában nem ejt szót (268.). A 130. §-ban (Erich Friauli (őr)gróf győztes ütközetet vív Alorországban (797), Marc

Antonio Nicoletti (1536-1596) „Vita di S. Paolino” című munkájából idézett forrás¹⁰ Brozzi¹¹ cikkéből vétegetett át (297.). E szöveghelyet sem a Glossar (mivel olasz nyelvű textusokat nem ölel fel), sem Pohl idézett műve nem tartalmazza. A 73. §-hoz (Szláv törzsek kéri Thessaloniké sikertelen ostroma (615 nyara?) után az avar kagán segítségét a csorba kiköszörüléséhez) fűzött, az „Addenda” között olvasható, Georgius Pisida „Heraclias” című művéből származó idézetet¹² ugyan mind a Glossar¹³ ismeri, mind pedig Pertusi¹⁴ elemzi, azonban ez utóbbi az avaroknak Hérakleios császár foglyul ejtésére kitervelt rajtaütését (vö. 79. §) hibásan 623 helyett 617-re datálja, s így a forrásoknak az avarokkal kapcsolatos történeti tanulságát nem megfelelően ragadja meg (320).¹⁵ Feltétlen többletet jelent Pohl könyvével szemben a 32. §-ban a kitekintés az avarok által vezetett, főként a Peloponnésos nyugati felén letelepült szlávok sorsára, akik egészen a 805–806-ban bekövetkező bizánci reconquistáig megtartották önállóságukat.¹⁶

Itt említjük meg, hogy a kötet munkatársai között feltüntetett Olajos Teréz önálló szerzője több paragrafusnak: így pl.: 117. § Talán (?) a Peloponnésosra avar vezetéssel betelepített szlávokról volt egy 783-ra vonatkoztatható forráshely; 142. § Bizánc kormányzása alá veti a Peloponnésos nyugati részét, az avarok vezetésével odatelepült szlávokat (805. november 1. és 806. február 18. között?).¹⁷

Végezetül teljes egyetértéssel idézhetjük jelen műre vonatkoztatva W. Pohlnek a szerző „Avarica” című munkájáról írott recenziójában tett megállapítását: „Das Quellenbuch ist ... ein unschätzbares Hilfsmittel für die Forschung der Awarenzeit.”¹⁸

Jegyzetek

- ¹ A Szádeczky-Kardoss Samu személyével és munkásságával foglalkozó hazai és külföldi folyóiratban megjelent számos recenzió közül a következőket emeljük ki: *The International Who's Who of Intellectuals*. Volume Four. Cambridge, England, 1982, International Biographical Center, 1102.; HERMANN PÉTER (főszerk.): *Magyar és nemzetközi ki kicsoda*. 1992. Budapest, 1992, Biográf Kiadó, 824.; SÜLYOK ERZSÉBET: Beszélgetés Szádeczky-Kardoss Samuval – A mítoszoktól a tényekig. *Délmagyarország*, 1998. január 29. 7.; MAKK FERENC: A görög és latin kultúra szegedi tudósa – Szádeczky-Kardoss Samu professzor nyolcvanéves. *Szeged. A város folyóirata*. 1999. január, 32–33.; MAKK FERENC: Hat évtized az oktatás és a tudomány szolgálatában. *Studia Varia – Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. Szeged, 1998, 3–7.; OLAJOS TERÉZ: *Szádeczky-Kardoss Samu szakirodalmi munkásságának válogatott bibliográfiája*; *Studia Varia*... 167–180. Saját életéről és munkásságáról érdekes adatokat közöl SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *Ökörtudomány, latin-görög filológia: A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998*. Szeged, 199–211.; SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Prózaballada Szegedről három tételben. *Szeged – A város folyóirata*, 1999. december, 225–233.
- ² A publikáció adatait lásd az Olajos Teréz által összeállított válogatott bibliográfiában (*Studia Varia*... 167–180.).
- ³ A. KOLLAUTZ – H. MIYAKAWA: *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes*. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa. I. Teil. Die Geschichte. II. Teil. Die Kultur. Klagenfurt, 1970.
- ⁴ W. POHL: *Die Awaren*. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822. n. Chr. München, 1988.
- ⁵ *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart–Weimar, 1997. Herausgegeben v. H. Cancik und H. Schneider Bd. 2., 366.
- ⁶ Ezzel természetesen csupán az avarság önálló történelem formáló szerepe szűnt meg Európában, ami nem jelenti az avarok eltűnését, amit a Pohl által választott „Wohin verschwanden die Awaren?” (i. m. 323.) alcím sugall. Az avaroknak Pannóniában való további jelenlétére és a Conversio Bagoariorum et Carantanorum (H. WOLFRAM: *Das Weisbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien – Köln – Graz, 1979.) vonatkozó forrásértékű (Pohl által figyelmen kívül hagyott) fejezetére... Szádeczky-Kardoss Samu már a Pohl könyvéről írott recenziójában (*Archaeologiai Értesítő* 118. (1991 [1993]) 142–143.) utalt.
- ⁷ Makk i. m. 6.
- ⁸ De Firmo et Rustico martyribus II. 12... míg a legkegyesebb keresztény királyok, Desiderius és Adalgis uralkodtak Itáliában, a longobardok nemzetsége végigdúlta Istriát, s annak minden régióját és városát elfoglalta. Akkoriban az avarok nemzetsége is megmozdult az istriaiak ellen; ezt az Úr azért engedte (megtörténni), hogy a szentséges mártírok, Firmus és Rusticus dicsősége feltárljon. A keresztények ugyan is hallották, hogy a pogányok betörést akarnak végrehajtani Istriában; teljes egyetértésben arra a helyre mentek, ahol Krisztus vértanúi nyugodtak. Felnyitották a sírt, és ott találták a tetemet ékesen és illatozóan, mint ahogyan az illatszerek legértékesebb fajtái szoktak illatozni. Mélységes tisztelettel emelték ki a testeket és a városhoz vitték, amelynek neve Tregeste.
- ⁹ *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Serie A: Lateinische Namen bis 900. Bd. I., Wiesbaden, 1977. 253.
- ¹⁰ Friauli városának (Citta del Friauli) a szomszédságában van Szent Pantaleon régi templomcskája. Ebben mutatott Nicolò Macheropio polgártársam, aki a költészetben ismert édes vénájú és az antikvitás területén nagy tudású férfi, egy ábrázolást. Ez primitív művész kezétől származó történeti festmény két részben, amelyeket

mostanra az idő megrongált. A kettő egyikén ott ül méltóságteljesen Paulino (Paulinus), és kivonulásakor megáldja a hadsereget, a másikon eljön az ütközet napja, s alul bárbar betűkkel (írva ez) olvasható: „A Paulinustól megáldott friauliak a hungarusokat legyőzik” („Foro-iulienses a Paulino benedicti Hungaros superant”).

¹¹ M. BROZZI: *Avari e Longobardi friauliani*. G. C. Menis (curatore), Gli Avari. Un popolo D'Europa. Udina, 1995.

¹² Georgius Pisida, Heraclius II 71–82, 90–97. Kívülről ezután Thrákia fellegei támasztották fel ellenünk a háború viharait. Majd a Szkíptatápláló (Skythotropos) Charybdis lépett fel rabló útonállóként, pedig nyugton maradást színlelt. Majd az együtt kirohanó szláv farkasok idéztek fel a szárazföldi mellé tengeri fergeteget is, s a víz erőszak nyomán vérükkel keveredve vörös színt öltött. Amonnan meg szemtől szembe lépett küzdelembe s tűnt fel szemünk előtt Perseus Gorgónjának borzalmas látványa. Egyszerre az egész világ összekeveredett... Sokszor készültél újadat megfeszíteni és a Charybdist bevetni a

Gorgón ellen, akinek a képe a rápillantókat kővé változtatja; ám visszakoztál, a sürgős bevetést elhalasztottad. A zsákmányéhes (szláv) farkasok rántottak vissza benneteket, mikor már éppen kilőttétek volna a nyilat a Gorgón ellen. Kis idő múltán összecsapva persze felülkerekedtél egyetlen harcban, amely azonban három részről jelentett veszedelmet.

¹³ Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Serie B: *Griechische Namen bis 1025*. Bd. I., Wiesbaden, 1980. 53–54.

¹⁴ *Giorgio di Pisidia Poemii*. I panegirici epici a cura di A. Pertusi. Ettal 1959–1960. 213.

¹⁵ Pertusi magyarázatát avar szempontból a szakirodalomban senki sem használta fel.

¹⁶ Pohl csak magát a hadjáratot említi (i. m. 107.).

¹⁷ Az I. könyv név- és tárgymutatója Dér Terézia és Paulik Ágnes, a II. könyv név- és tárgymutatója Felföldi András munkáját dicséri.

¹⁸ *Archaeologia Austriaca* 70 (1986) 499.

NÓTÁRI TAMÁS

Légiveszély!

JÓZSA BÉLA: *Tigrisek az Ardenneken*. Történelmi és Hadisírgondozó Alapítvány.

* * *

Józsa Béla *Tigrisek az Ardenneken* című könyve a Történelmi Hagyományörző és Hadisírgondozó Alapítvány kiadásában jelent meg. A gazdagon illusztrált kiadvány az 1944. december 16-án az Ardenneken indított német támadásnak és csatának állít emléket, annak eseményeit követi nyomon. A könyvet bevezető idézet a következőképpen hangzik:

„Nem azok a katonák nyerik meg a

háborút, akik meghalnak a hazájukért, hanem azok, akik úgy harcolnak, hogy az ellenfeleiknek kelljen meghalni a saját hazájukért...” A könyv hátlapján található ajánlás vagy könyvajánlás a *Halál ötven órája* című film bevezetőjének az átvétele (amely film ugyanezzel a csatával foglalkozott), de ezt az átvételt nem tartom igazán szerencsésnek, mivel az idézet történelmi tévedéseket tartalmaz: Európában a szövetséges csapatok már a győzelem kapujában álltak. Északon a 8. angol, délen a 3. amerikai hadsereg nézett farkasszemet a németekkel... A történelmi hűség kedvéért: a 8. angol hadsereg

2000/XII. 3–4.

ekkor Olaszországban izzadt, s a 3. amerikai hadseregen kívül a térségben tartózkodott még két másik US hadsereg is, s elsősorban ezekre zúdult a német páncélos-roham.

Józsa Béla könyve nem az egyetlen a témával kapcsolatos kiadvány, amely mostanában megjelent. Az ardenneki csata 1944. december 16-tól 1945. januárjának végéig tartott, s átütő hadászati sikereket nem ért el, talán csak tovább gyengítette a térségben álló német alakulatokat. A németek a támadásba a legújabb fegyvereiket vetették be (Párduc, Királytigris harckocsikat). A gondosan megtervezett hadművelet több tényező összejárás miatt hiúsult meg. Elsősorban az akkorra beérő szövetséges bombázások következtében a német olajfeldolgozás jelentősen csökkent, így nem tudták megfelelő mennyiségű benzinnel ellátni az élen nyomuló páncéloscsapataikat. Másodszorban az időjárás sem kedvezett a németeknek. A támadás elejére jellemző eső és köd

később fagyba és havazásba ment át, így a szövetségesek légi fölénye is jobban ki tudott domborodni. A támadás már december 27-étől visszavonulássá változott; egyrészt az amerikaiak anyagi fölénye, másrészt a december 26-án Budapesten körbezárt német csapatok megsegítése érdekében vontak ki csapatokat a térségből.

A könyv képei első ránézésre a Magyarországon rövid életet megélt *Háború és 49 év Béke* című folyóiratban megjelent – az angol *After the Battle* kiadványra jellemző – összehasonlító fényképekre emlékeztettek. A kiadvány több mint felét a fotók teszik ki, nagyjából 170-180 oldalt. A szerző a könyv megjelenése előtt bejárta az ardenneki csata több színhelyét, a képek egy része innen származik. Ezen fotók jó része tökéletesen hasznosítható a témával foglalkozók számára, sőt a makettezők számára kész paradicsom. A könyv szöveges része azonban némi kívánnivalót hagy maga után. Elsősorban abból a szempontból, hogy túl egyoldalú, elsősorban a német alakulatok szemszögéből tárgyalja a témát, kevés az utalás a másik oldal tevékenységére, vélekedésére a történetekkel kapcsolatban. Igaz, a szerző a bevezetőjében megjegyzi, hogy e rövid könyvet „nem is a szigorú értelemben vett hadtörténeti szempontok alapján állították össze”. A könyv terjedelmét tekintve először az jutott eszembe, hogy ez még csak a kezdete lehet egy mélyebb kutatásnak.

A könyvben szerepel néhány technikai adat a csatában részt vett eszközökről, valamint az SS rangok és azok megfelelői, továbbá az ún. „Német katona tízparancsolata” és a Halál ötven órájából ismert német páncélos induló szövegkönyve (az utóbbi kettő nem tudom, milyen okból kerülhetett bele a kiadványba). A technikai adatok között több téves információ is található, mely egy hadtörténetre koncentrálnak munkában nem igazán megengedhető. A szerző a kötet végén sorolja fel az általa felhasznált

– Józsa Béla –

TIGRISEK AZ ARDENNEKBEN

1944. december...

A II. világháború utolsó nagy páncélosütközetének története

szakirodalmat, de sajnos nagyon pongyola kivitelben, hiányoznak az alapvető könyvészeti adatok, s a felhasznált dokumentumfilmek listájából sem derül ki, pontosan mely filmről van szó. Hasznos segítséget jelenthetnek viszont az egykori csatateret járók számára a könyvben felsorolt – a környéken található – múzeumok és emlékhelyek.

Összefoglalva úgy érzem, a kiadvány nem nyújt teljes képet az ardenneki csatáról,

így nem felel meg alcímének: „A II. világháború utolsó nagy páncélos ütközetének története”. Azt hiszem, a könyv igazi erényét a benne közölt képanyag jelenti, a szöveg inkább csak tájékoztató szerepet tölt be. Ezek ellenére érdekes olvasmány lehet a téma iránt érdeklődők számára, de pusztán mint ajánlott irodalom.

HEGYI GERGELY

A tizenöt éves háború emlékezete

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború.*

Szeged, 2000, Belvedere Meridionale, 480 oldal.

* * *

Folyóiratunk önálló kiadásában látott napvilágot Tóth Sándor László nagyszabású monográfiája a tizenöt éves háborúról. A szegedi egyetem elismert történésze – miután az elmúlt két évtizedben több tucat folyóirati publikációban dolgozta fel a háború egyes helyszíneit, eseményeit, és néhány kisebb terjedelmű összefoglalásra nyílt lehetősége a háború egészéről – most félezer oldalas kötetbe foglalta a Magyarország török alóli felszabadításának leghosszabb és legjelentősebb hadi vállalkozását.

Hiányt pótló mű a maga nemében: ez idáig nem készült ilyen terjedelmű feldolgozás a nagy háborúról. A. H. Loebl 1899-ben német nyelven adott ki monográfia értékű munkát a háború előzményeiről. A magyar történettudomány csak az összefoglaló történeti és hadtörténeti munkákban érintette a küzdelem eseményeit. A kortársak számára európai (tehát akkori értelemben véve: világtörténelmi) háborút mind az egyetemes, mind a magyar történetírás elhanyagolta.

Erre a korszak közismert történésze, Nagy László utalt: nemcsak a publikációkban, hanem – ebből törvényszerűen következő – a kutatásban is mellőzött a tizenöt éves háború. Az elfeledettséget jelzi a névadás bizonytalansága is, aminek szakmai („Hány évig tartott a tizenöt éves háború?”) és helyesírási dilemmáját már a *Bevezetésben* megoldja a szerző.

A Bevezetésen és az Epilóguson kívül a főszöveg tíz fejezetre oszlik. Az első fejezetek egyetemes, had-, gazdaság- és társadalomtörténeti kitekintést nyújtanak. A szerző felvázolja az európai nagyhatalmakat az újkor hajnalán, bemutatja a közép- és kelet-európai csatlós- és ütközőállamok életsorsát, valamint az Oszmán Birodalom bel- és hódoltsági politikáját. A portai frakcióharcok és azok külpolitikai hatásait rendkívüli alaposággal tárgyalja a történész. A hadi tudományok iránt érdeklődők is bőséges elemzést találnak a korabeli oszmán, európai és magyar – végvári gyalogos, könnyűlovas – harcászat jellemzőiről (akciórádiusz, Káosznap, végvári rendszerek, a hadsereg-szervezés pénzügyi, élelmezési feladatai és a haditechnika fejlődése).

Magával a háborúval négy fejezet foglalkozik, továbbá az utolsó kettő az erdélyi

Tóth Sándor László

A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború

eseményekkel, a Bocskai-felkeléssel és a békekötéssel. Ez a négy fejezet a kötet legterjedelmesebb része: a 430 oldalas főszövegből 250 oldalt tesz ki. Ebből a sorsfordító mezőkeresztesi csata (1596. október 22–26.), amelynek jelentőségét már a címválasztással is érzékeltetni kívánta a szerző, 65 oldalas önálló fejezetbe került. A hadi események leírása – aprólékossága és részletgazdagsága folytán – szédítő: minden ütközetnél ismerteti a szembenálló felek létszámára, felszereltségére, a hadmozdulatokra és a veszteségekre vonatkozó kortárs feljegyzéseket és utólagos feltételezéseket. A történész felkészültsége itt a legámulatosabb: a kötet több mint háromezer jegyzete a kútfők, a szakirodalom és az eddig feltárt levéltári források tökéletes ismeretéről tanúskodik. Tóth Sándor László ragyogó

forráskritikával tárja fel a résztvevők saját historiográfiájában az ellenfél erejét és veszteségét mindenkor túlbecsülő, a sajátjukat lekicsinyítő szándékokat. Gyakran öt-tíz létszám- vagy veszteségadatból következtet a leginkább elfogadható mennyiségi határra. A leírásokban a háború közismert eseményei mellett számos, eddig ismeretlen részletek, szereplők is megelevenednek.

A szerző több szempontból értékeli a háború kimenetelét. A török magyarországi jelenlétét még nem sikerült megtörni, de az európai hatalmaktól szervezett sereg a mezőkeresztesi csata és a háború nagy részében már fel tudta venni a küzdelmet a belpolitikai gondokkal küszködő oszmánokkal szemben. A területi szerzeményeket nem sikerült megtartani, de a török sem növelte jelentősen a Hódoltságot. A sokéves harc demográfiai, gazdasági hatásai a harmincéves háború ismert németországi következményeihez mérhetőek, lezárulása viszont kedvezett a magyar rendi fejlődésnek.

A könyv – a kiadás szokatlan gyorsaságához képest – tartalmához méltó, gondos szerkesztésben részesült. Az események lokalizációját 19 térkép, az ok-okozati összefüggések megértését gondosan összeállított kronológia segíti. A kötet végén részletes szakirodalmi áttekintést közöl a szerző. Jelen állapotában a kiadvány eredeti funkcióját (történettudományi kézikönyv) messze meghaladhatja: nemcsak egyetemisták és főiskolások elmélyültebb tanulmányaihoz járulhat hozzá, de a töretlen népszerűségnek örvendő magyar történelem ezen korszakának realisabb megítélési lehetőségét (gondoljunk itt Eger elvesztére, Báthori Zsigmond szerepére, a Hardegg- és Paradeiserféle árulómítoszra vagy Basta erdélyi „rémuralmára”) nyújtja a szélesebb közvélemény számára is.

NAGY TAMÁS

